

УДК 811.161.2'25:811.161.2'221.24

Чепчина І. І.,
науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО ПЕРЕКЛАДУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЖЕСТОВУ МОВУ (на прикладі аналізу поняття *пропустити*)

Анотація

Проаналізовано особливості перекладу з української мови на українську жестову мову поняття *пропустити* в різних семантичних значеннях з метою визначення їхніх лінгвістичних відмінностей. Розкрито мовознавчі особливості жестової мови через аналіз жестових одиниць та їх функцій, систему смислових зв'язків і семантико-лексичних відношень.

Проаналізовано доробок вчених стосовно лінгвістичних особливостей жестової мови в минулому столітті.

Ключові слова: багатозначність, граматичні особливості, конфігурація, лексика, напрям руху, опис жесту, позиція, українська жестова мова, характер руху.

Постановка проблеми. У суспільстві дедалі помітнішими стали напрацювання лабораторії жестової мови Інституту спеціальної педагогіки у сфері теоретичної і практичної сурдопедагогіки, а отже, і в системі сучасної освіти, метою яких є формування творчої нечуючої особистості, що її може виховати лише творчий педагог зі знаннями жестової мови. Необхідно зауважити, що в структурі наукового розуміння компетенцій сучасного сурдопедагога суттєве місце займає мовна компетенція, яка передбачає високий рівень володіння жестовою мовою, а також володіння навичками якісного перекладу з української мови (УМ) на українську жестову мову (УЖМ). Особливо, актуальність володіння сурдопедагогом високим рівнем перекладацьких навичок пов'язана з тим, що матеріал представлений в навчальній літературі – поданий саме УМ, і рівень його засвоєння часто напряму залежить від якості перекладу на ЖМ.

Якісним перекладом можна вважати той, що дозволяє передати всю систему значень, що були закладені в певній фразі або реченні з однієї мови на іншу знакову систему. Якісний переклад – це здатність

виокремити, зберегти і передати зміст за допомогою інших мовних символів, використовуючи ті закономірності, що притаманні саме цій мовній системі, а не переносити мовні особливості тієї мови з якої здійснюється переклад.

Забезпечення якісного перекладу на УЖМ вимагає передусім лінгвістичного вивчення жестової мови, необхідність розширення знань про неї як складної комунікативної системи з врахуванням її структури, правил взаємодії елементів, джерел їхньої номінації, внутрішньої та зовнішньої форми основної одиниці – жесту, добір їхніх точних вербальних відповідників з урахуванням семантичних значень, адже без розуміння цих зв'язків вивчення певної мови є неможливим, оскільки без смислових відношень мова є мертвою. Проведення наукових досліджень у сфері перекладацьких особливостей як складової мовної компетенції УЖМ сприятиме:

- удосконаленню системи мовознавчого аналізу особливостей УЖМ як першої мови нечуючих;
- утвердженню лінгвістичного статусу жестової мови як повноцінної комунікативної системи;
- розв'язанню проблем білінгвального навчання дітей з порушеннями слуху;
- поглибленню лінгвістичних основ як вербальної мови, так й інших знакових комунікативних систем;
- глибшому розумінню процесів мислення, способів і шляхів експлікації інтернаціональної сфери нечуючих людей, реалізації їхніх комунікативних, когнітивних, аксіологічних, прагматичних потреб;
- створенню високоякісної системи електронних жестівників.

В Росії перший лексичний і лексикографічний опис жестової мови був здійснений відомим сурдопедагогом, знавцем жестової мови – В. І. Флері. Він небезпідставно вважав, що в системі жестової мови «... існує велика кількість різноманітних відтінків і найтонших нюансів, які на папері відтворити неможливо» [9, с. 25]. Отже, В. І. Флері зрозумів свого часу, що перекладати «слово за словомце є лише даремним і зайвим» – потрібно просто «...опанувати думку і зобразити її» [9, с. 34]. Це було сказано ще в першій половині XIX ст.

На Всеросійській конференції глухонімих, що відбулася в травні 1920 р. в м. Петрограді, О. Я. Удаль у своєму виступі підкреслив (як і В. І. Флері, дещо пізніше за нього), що «глухі не краще і не гірше чуючих, просто глухі – дещо інші» [8]. Чуючих О. Я. Удаль називає «не глухонімими», тобто він використав незвичайну схему «чуюча людина – нечуюча людина». О. Я. Удаль був випускником Санкт-

Петербурзького училища, за свідченнями сучасників, був дуже освіченою людиною і мав енциклопедичні знання, але все ж таки не може не дивувати той факт, що в ті роки, коли дієздатність глухонімих ставилася під сумнів, знаходилися глухі люди, необтяжені «інвалідною свідомістю».

На думку автора, *«мімічна мова є комбінацією за певними правилами підібраних умовних символів»* [8, с. 35]. Спостерігаємо на цьому прикладі наявність того, що ми зараз називаємо національними жестовими мовами та діалектами жестової мови («відмінності» «говірки», «діалекти» у глухих різних національностей. О. Я. Удаль зазначає, *«ніяка жива мова ... не може збагатитися, допоки народність, яка розмовляє нею, є розпорошеною серед інших народностей; лише постійне спілкування людей однієї і тієї ж національності ... сприяє вдосконаленню мови»* [8, с. 36]. По суті справи, як на нас, автор говорить про глухих як про лінгвістичну меншину. *«Можуть бути висловлені думки, минаючи загальноприйняті граматичні умовності... тому що мімічна мова є мовою синтетичною, а не аналітичною, як словесна мова. Щоб висловити ідею словесно, необхідно комбінувати кілька слів, але щоб висловити ту ж ідею мімікою – досить часом одного жесту...»* [8, с. 38]. Що ж це, як не спроба виявити відмінності між структурою жестової і словесної мов? Автор згадує навіть про «ідеографічний лист», маючи на увазі запис жестів.

Вдало, на наш погляд, О. Я. Удаль розмірковує про розвиток граматики ЖМ, зокрема, у висловленнях кількості, завершеності – незавершеності, деривацій та ін. Окремі аспекти граматичних відношень були досліджені свого часу Г. Л. Зайцевою (2006), Н. В. Іванюшевою (2005, 2006), С. В. Кульбідію (2010), нечуючими педагогами-лінгвістами: Н. Б. Адамюк (2008, 2009), Т. П. Давиденко (2001, 2006), Н. А. Зборовською (2010), В. В. Єжовою (2009), В. В. Стьопкіним (2007) та ін.

Перші базові дослідження в царині мовознавчих особливостей на прикладі російської жестової мови (РЖМ) були започатковані професором Г. Л. Зайцевою в кінці 60-років минулого століття. Її інтереси стосувалися лінгвістичної структури мови жестів, психолінгвістичних проблем використання жестової мови у навчанні глухих.

Слід зазначити, що видатний сурдотифлопедагог І. О. Соколянський незадовго до своєї смерті в листі до І. К. Лабунського – гол. редактора журналу «В едином строю»

написав, що «ігнорування жестової мови глухих дитини в дошкільний і шкільний період – це жахливий злочин, який має кримінально каратися...» Жестикуляція (жестове мовлення – прим. автора) як засіб спілкування з лінгвістичної точки зору винятково своєрідний, в ній приховано децю зовсім невідоме науці про мову. Необхідно самим вивчати жестикуляцію глухих, саме глухих, а не взагалі»[2, с. 38].

В Україні перший лексичний і лексографічний опис жестової мови був здійснений Р. Г. Краєвським у 50-х рр. XX ст. на основі українознавчого матеріалу, використовуючи термін «міміко-жестикулярна мова» (МЖМ). На думку вченого, МЖМ складається з виражальних рухів (міміка обличчя, виражальні жести) і жестових знаків (безпосередня конкретна символіка, опосередкована символіка, штучні знаки). Теоретичну характеристику мови глухих вчений підкріпив, створивши унікальний жестовий словник, де лексеми групувалися за конфігурацією руки – одним з основних компонентів жесту, як семантичної одиниці. Два інші основні компоненти – просторове положення руки (рук) і її (їх) рух були описані в статті до кожної жестової одиниці [6].

Зважаючи на це, можна з впевненістю констатувати, що доробок Р. Г. Краєвського є визначним і становить скарб української вітчизняної науки щодо першої спроби вивчення мовознавчих особливостей УЖМ.

Слід зазначити, що за кордоном теоретичні обґрунтування викладені в роботах видатних лінгвістів ЖМ: У. Стоку, дослідником американської жестової мови (АЖМ), з іменем якого пов'язується визнання за АЖМ статусу мови; У. Беллуджі, котрий представив докази того, що ЖМ так само як і словесна мова в корі головного мозку має лівопівкульну локалізацію; М. Бреннон, з ім'ям якої пов'язане виникнення терміну британська жестова мова (БЖМ), а також здійснення первинного мовознавчого аналізу БЖМ; Л. Валлін, який вперше описав полісинтетичні жести у шведській жестовій мові (ШЖМ); С. Супалла, котрий займався проблемою розмежування природньої ЖМ та КЖм, перу котрого належить ґрунтовна праця про жестове ім'я; Б. Баан, дослідника значення немануального компоненту в семантиці АЖМ; Б. Уолл досліджувала феномен варіації дактильних символів в БЖМ, розробляв методи оцінки рівня розвитку жестомовної компетенції у БЖМ; К. Падден, що тривалий час досліджувала морфологію та еволюцію АЖМ та ін.

Зростання інтересу до різних природних жестових мов є закономірним явищем, обумовленим прагненням науковців,

сурдопедагогів зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки і закономірності освітянських процесів та змін у навчанні нечуючих осіб.

У сьогодишній мовознавчій науці важко знайти авторитетнішу постать, аніж С. В. Кульбіда, вона успішно прийняла естафету від свого вчителя – Н. В. Іванюшевої, і ось уже понад десять років плекає ниву рідної мови для глухих. Вона зазначає, що основним предметом лексикологічного дослідження є жестові знаки як лексичні одиниці. Нечуючі люди користуються ними для того, аби за їх допомоги виразити власне сприйняття дійсності, роботу власної думки. Жестові знаки є результатом прагнення людини до економії сил, до зручності і легкості у спілкуванні [6].

УЖМ – природна, комплексна, розвинена мова, яка не залежить від звукової української мови. Вона має гнучкий порядок жестів і вимагає, аби частини речення виконували дискурсні функції.

Правдивість цього ствердження є переконливою на практичному прикладі особливостей парадигми багатозначності у лексиці УЖМ на прикладі дефініції ПРОПУСТИТИ. Нами досліджено наступні жестові сполучення «ПРОПУСТИТИ в кінозал» (Фото 1), «ПРОПУСТИТИ тему» (Фото 2)

Фото 1. ПРОПУСТИТИ в кінозал

«ПРОПУСТИТИ ПОВЗ ВУХА» (Фото 3), «ПРОПУСТИТИ серіал» (Фото 4), «ПРОПУСТИТИ зупинку» (Фото 5), «ПРОПУСТИТИ заняття» (Фото 6), «ПРОПУСТИТИ цифру» (Фото 7), «ПРОПУСТИТИ титр» (Фото 8), «ПРОПУСТИТИ ТРАНСПОРТ» (Фото 9), «ПРОПУСТИТИ ПОЗА ЧЕРГОЮ» (Фото 10),

«ПРОПУСТИТИ нараду» (Фото 11), «ПРОПУСТИТИ оголошення» (Фото 12), «ПРОПУСТИТИ третій ПУНКТ» (Фото 13), «ПРОПУСТИТИ МОМЕНТ» (Фото 14)¹.

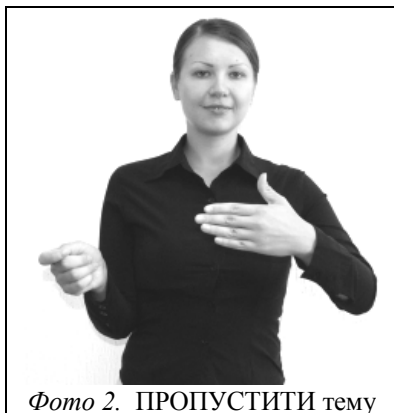

Фото 2. ПРОПУСТИТИ тему

Фото 3. ПРОПУСТИТИ ПОВЗ ВУХА

¹у фото перший знімок означає початок жесту, другий – його закінчення.

Фото 4. ПРОПУСТИТИ серіал

Фото 5. ПРОПУСТИТИ ЗУПИНКУ

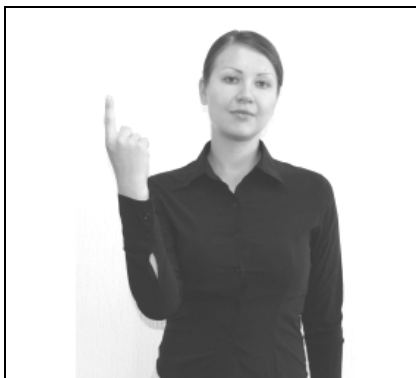

Фото 6. ПРОПУСТИТИ заняття

Фото 10. ПРОПУСТИТИ ПОЗА ЧЕРГОЮ

Фото 11. ПРОПУСТИТИ нараду

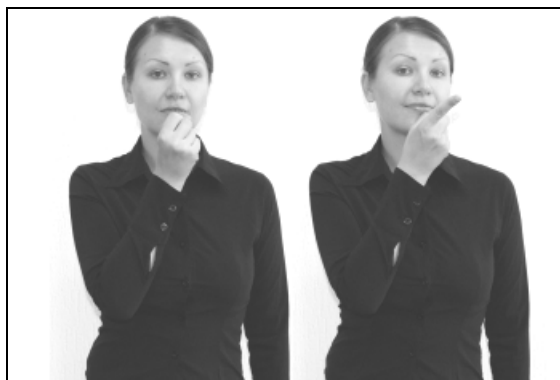

Фото 12. ПРОПУСТИТИГОЛОШЕННЯ

Фото 13. ПРОПУСТИТИ третій ПУНКТ

Фото 14. ПРОПУСТИТИ МОМЕНТ

Тепер проаналізуємо жестову одиницю ПРОПУСТИТИ у різних поданих жестових сполученнях:

Таблиця 1

№ фото	Конфігурація	Позиція	Напрямок руху	Характер руху	Опис жесту
1	2	3	4	5	6
1		VII (а) Перед собою. Нейтральний жестовий простір	протилежний, одночасний (разовий, горизонтальний)	роз'єдну- вальний	Великі і вказівні пальці обох рук в положенні зазначеної конфігурації одночасно розводяться від грудей в протилежні боки, при цьому пальці розкриваються
2		VI (б) Грудна клітина. Збоку домінуючої руки	справа наліво	плавний	Вказівний палець огортає великий палець правої руки; вони рухаються під лівою рукою, яка знаходиться у формі відкритої горизонтальної долоні над серцем
3		III (г) На рівні щік	справа наліво	плавний	Вказівний палець правої руки, починаючи від правої сторони вуха, йде повз обличчя на рівні очей, закінчуючи рух далі правого вуха
4		VII (а) Перед собою. Нейтральний жестовий простір	справа наліво	плавний	Вказівні і середні пальці обох рук (решта складена в кулак) складені разом рухаються назустріч та рухаються далі

Продовження Табл. 1

1	2	3	4	5	6
5		VII (а) Перед собою. Нейтральний жестовий простір	від себе	напівкрово- вий	Вказівні пальці обох рук здійснюють почергово напівкровоий рух від себе
6		I (в) З боку голови	на місці	кровоий	Вказівний палець правої руки направлений вгору (решта пальців складені в кулак) здійснить оберт навколо власної осі нагору
7		VI (в) Ділянка грудної клітини. З боку протилегної руки	зверху вниз	плавний	Право рука у зазначеному положенні опускається перпендикулярно зверху вниз повз лівої руки, яка знаходиться на одному місці без руху
8		III (а) На рівні очей	справа наліво	плавний	Роз'єднані пальці конфігурації рухаються на рівні очей справа наліво
9		VI (б) Ділянка грудної клітини. З боку домінуючої руки	справа наліво	плавний	Долоня звернена на співбесідника, всі пальці рівні та з'єднані між собою, рухається зліва направо на рівні грудей
10		VI (а) Посередині грудної клітини	від себе	напівкрово- вий	Всі пальці обох рук складені в кулак крім великих пальців, права рука енергійно оминає ліву руку
11		VII (а) Перед собою. Нейтральний жестовий простір	зверху вниз	різкий	Рука спрямована на співбесідника з відкритою долонею поступово різко згинається всередину, залишаючи відкритим великий палець

Продовження Табл. 1

1	2	3	4	5	6
12		III (д) Під носом	від себе	викидально-роз'єднувальний	З'єднані разом великий і вказівний пальці правої руки підносяться до нижньої губи, де вказівний палець випрямляється
13		VI (в) Ділянка грудної клітини. З боку протилежної руки	Знизу догори	плавний	Права долоня (внутрішньою стороною вгору) дотикається до нижнього ребра лівої долоні і піднімається вгору та відходить від лівої долоні вправо
14		VII (а) Перед собою. Нейтральний жестовий простір	зверху вниз	різкий, з'єднувальний	Права рука долонею прикладена до правого вуха і рухається долонею вниз від вуха до долоні лівої руки і робить оплески (не більше 2 разів)

Парадигма багатозначності у лексиці УЖМ включає складні для розуміння і перекладу жестові одиниці, які не використовуються в КЖМ, також як і приклади їх використання в представлених зразках. Запропоновані жестові одиниці, звичайно, викликають труднощі у знаходженні адекватного словникового еквіваленту. Втім, знайти точність тлумачення семантичного значення можна лише за однієї важливої умови: знавцю і носію словесної мови варто зануритися у глибини цікавої, багатогранної жестової мови.

Отже, ми бачимо, що парадигма предикату ПРОПУСТИТИ у продемонстрованих значеннях використовує різні основні компоненти жесту:

- конфігурація (форму руки (рук), розміщення і напрям пальців);
- позиція (місце, де показується жест);
- напрям руху (до себе, від себе, зверху, зліва)
- характер руху (якість, плавність, різкість, повторюваність та ін.);
- вираз обличчя (гніву, розчарування, сміху, поваги тощо).

Вирази обличчя в УЖМ є однією з головних складових при відтворенні жестової лексики, можуть виконувати різні граматичні

функції, виступаючи у ролі обов'язкових маркерів окремих синтаксичних структур, включаючи заперечення, запитання, тематичні, умовні, а також обставинні звороти/поняття. Люди повинні відрізняти афективний вираз обличчя від його граматичного використання, знати точно, який саме вираз обличчя має супроводити дану структуру (наприклад, підняття брів, а не нахвалення/здвигання брів), а також навчитися узгоджувати в часі міміку обличчя і жестомовну фразу.

Також доцільно звернути увагу на рухи очей носія ЖМ: очі дивляться прямо на Вас у разі, якщо він описує кожний інший предмет, і щоразу переводить погляд на місце розташування і знаходження предмету (наприклад, див. Фото 9).

Жестові висловлювання, фрази, поняття не можуть бути вивчені без розуміння контексту, лише на рівні засвоєння жестових одиниць. Так само неможливо при перекладі із словесної мови на жестову, щоразу однаково перекладати одне й те саме слово, що стоїть у різних мовних ситуаціях, адже змінюючи зв'язки певного слова з іншими – змінюється і контекст ситуації його використання, що зовсім по іншому має бути передане УЖМ. Варто зрозуміти всім, що нема потреби «змінювати» природну мову глухих, щоб вона відповідала структурі національних вербальних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єфіменко Н.* Іван Панасович Соколянський: Монографія. – К.: Науковий світ, 2000. – 294 с.
2. *Зайцева Г. Л.* Жест и слово – Научные и методические статьи. – М.: ВТИИ, 2006. – 627 с.
3. *Кульбіда С. В.* Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих: монографія / С. В. Кульбіда. – К.: ТОВ «Поліпром», 2010. – 503 с.
4. *Удаль А. Я.* Наш язык – мимика // Бюллетень Всероссийской конференции глухонемых, 29.05.1920. – № 6 – 7.
5. *Флери В. И.* Глухонемые, рассматриваемые в отношении к их состоянию и способам образования, самым свойственным их природе. – СПб., 1867. – 341 с.

Аннотация

Проанализированы особенности перевода с украинского языка на украинский жестовый язык понятия *пропустити* в разных семантических значениях с целью определения их лингвистических различий. Раскрыты языковедческие особенности жестового языка на основе анализа представленных жестовых единиц, а также система их смысловых связей и семантико-лексических отношений.

Проанализированы наработки ученых относительно лингвистических особенностей жестового языка в прошлом веке.

Ключевые слова: грамматические особенности, конфигурация, лексика, многозначность, направление движения, описание жеста, позиция, украинский жестовый язык, характер движения.

Summary

It is analyzed in the article is the special features of translating the notion 'to pass' at different semantic aspects from Ukrainian to Ukrainian Sign Language to determine their linguistic differences. It is opened in the article the linguistic features of sign language through analyzing sign units and their functions, and the system of semantic relations and lexical semantic relations. The scientists' achievements of the linguistic features of sign language in the last century is analyzed.

Keywords: polysemy, grammatical features, handshape, vocabulary, direction of movement, sign description, position, Ukrainian sign language, character of movement.